

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

X. KÖTET. II. SZÁM. 1882.

ETZELBURG

ÉS

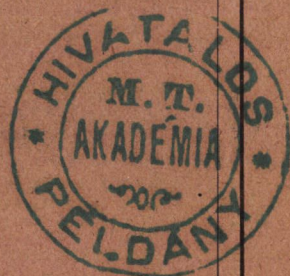
A MAGYAR HŰNMONDA.

SZÉKFOGLALÓ

HEINRICH GUSZTÁV

I. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótvényéről. Télyf Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvönnyhöz. Télyf Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátra Gyábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népv. Télyf Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Grim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

ETZELBURG

ÉS

A MAGYAR HÚNMONDA.

SZÉKFOGLALÓ

HEINRICH GUSZTÁV

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Etzelburg és a magyar hünmonda.

(Felolvastatott az I. osztálynak 1881. október 24-én tartott ülésében.)

Attila király székhelyét ma sem vagyunk képesek egészen pontosan meghatározni; de Priskos követi jelentése (448) kétségtelenné teszi, hogy azt a mai Magyarország keleti részében, a Tisza vidékén, vagy talán pontosabban a Tisza jobb partján, a síkságon kell keresnünk. Esztergomról, Budáról vagy Óbudáról, mint a nagy hún fejedelem *történeti* székhelyeiről, szó sem lehet; Priskos világosan mondja, hogy Attila főszállásához közel sem követ, sem élő fát nem talál; sőt még hozzáteszi, hogy a mit római módra, nem fából építenek, mint a király fürdőjét, Pannoniából szállított kövekből építik. Jordanis a VI. században felhasználja Priskos elbeszélését; Attila székhelyére nézve pedig a magáéból még hozzáteszi, hogy »ez volt az egész barbár világot bíró Attilának székvárosa, melynek elsőséget adott az általa elfoglalt városok közt,«¹⁾ — a mit Jordanis bajosan állíthatott volna, ha a rendelkezésére álló források és a kor tradíciója más várost neveznek meg Attila fővárosa gyanánt. Így tehát kétséget sem szenved, hogy a hún birodalomnak — ha ugyan használhatni e kifejezést a hún főúraság alatt lazán összefoglalt népek és országok összességéről — középpontja, a mely középpont a legbensőbb összefüggésben állott a fejedelem személyével, a Tisza vidékén volt, még pedig vagy Szegeden, a mint azt Salamon F. (Századok, 1881. I. füzet) inkább megnyerő, mint meggyőző érvekkel kimutatni iparkodott; — vagy pedig valószínűbben a Tiszán innen a síkságon, mert még sem valószínű, hogy Priskos

---

¹⁾ Cap. XXXIV. vége: hae sedes erant Attilae regi barbariem totam tenenti; haec captis civitatibus habitacula praeponēbat.

ki nem emelte volna, hogy Attila főszállása egy nagy folyó mellett vagy épen, a mi még feltünőbb, két tekintélyes folyó összefolyásánál fekszik. Semmi esetre nem kereshetjük Attila történeti székvárosát a Duna vidékén, legkevésbé a történeti tudásnak aránylag kielégítő világától felderített Pannoniában.

A monda nem köti magát a történet adataihoz; souverain önállósággal, néha csak a nép phantaziájától, máskor a legjelentéktelenebb mellékkörülményektől vezéreltetve, cseréli fel az alakokat és színhelyeket, keveri össze a századokat és eseményeiket. A történeti elem sokszor felismerhetetlenül lap-pang a monda dús repkénye alatt, mely még a kétségbe vonhatatlan történeti töredékeket is nemcsak jó részben elfödi, hanem sokszor egészen sajtátszerű, nem ritkán a kutatót félrevezető világításban tünteti föl. A mondai és történeti elemek chaosában csak a *monda történetének* pontos tanulmányozása nyújthat tájékozást és kecsegtet megbízható eredményekkel, míg a rendszerint, nálunk is és másutt is divó eljárás, mely a különböző századok mondai anyagát naivul összekapcsolja és XV. századi feljegyzéseket X. és XI. századi vagy még régibb mondai és történeti emlékek magyarázatára felhasznál, — mint ezt a hún mondára vonatkozólag különösen Thierry teszi — csak növeli a zavart s előre is lehetetlenné teszi — nem a biztos, mert ilyenekről általában csak a legnagyobb óvatossággal szólhatni, — de legalább a valószínű, egy bizonyos határig megbízható eredményeket.

E szempontból kiindulva, megkísértem a következőkben az Attila-monda egy látszólag mellékes, de az egész monda-kör szervezetében épen nem jelentéktelen elemét tárgyalni.

A kérdés a következő: Hol képzelte a monda Attila király székhelyét? S vajjon a különböző századokban egy és ugyanazon várost tekintette-e a hatalmas hún király fővárosának? Hol feküdt *Etselburg*, mert a mondában ez a hún király székvárosának neve.

Eddigelé Etselburgot, a Nibelungének és későbbi költői és krónikás feljegyzések alapján, majd Budán, illetőleg Ó-Budán, majd Esztergomban (Gran) keresték, s mind a két vélemény pártolói fontos és részben merész következtetéseket

kapcsoltak nézetökhöz. Helyes álláspontra — e kérdéssel szemben is — csak a forrásoknak idő szerint való tanulmányozása s adataiknak pontos vizsgálata juttathatja a kutatót.

I.

Kétséget nem szenved, hogy *Etzelburg*, mint a hún király székhelye, a Nibelungénekből származik, s eddig egyhangulag ebből is származtatták. Annál feltűnőbb, hogy a kik eddigelé e kérdéssel foglalkoztak, nem vették észre, hogy *Etzelburg* mint helynév a Nibelungénekekben egyetlen egyszer sem fordul elő. A hol Etzel székhelyéről van szó, a nagy költemény mindig *Etzel váráról* beszél, de egyetlen egyszer sem *Etzelburg*-ról; beszél pedig *Etzel váráról*, mint beszél *Etzel országáról* (*daz Etzelen lant*, 5, 4. 1211, 3. 1253, 3 stb.), *Etzel birodalmáról* (*diu Etzelen hêrschaft*, 1334, 1. 1494, 2), *Etzel nejéről* (*daz Etzelen wip*, 1263, 4. 1325, 3 stb.) és fiáról (*Etzelen sun*, 1912, 3).

Mindössze a következő három helyen van *Etzel váráról* szó:

1) 1379, 1 *ze Etzelen bürge diu maere kómen an* — [C 1406], így hangzik e vers a Nibelungének legrégebbi kéziratában (C, Hohenems-Lassbergféle kézirat, talán még a XII. sz. végéről, legkésőbbben a XIII. század legelejéről), míg a későbbi kéziratokban (B, a St.-Galleni kézirat, a XIII. sz. közepéből, és A, a Hohenems-Müncheni kézirat, a XIII. sz. végéből) e vers már ily alakban fordul elő: *dô kómen disiu maere ze Etzelnpurc van dan*, a hol *Etzelnpurc* már egy szóvá van összeírva és helynévnek tetszhetik;

2) 1816, 2 *wâren si ze Etzelen bürge dem küene ze hüse kómen* [C 1857] szintén a legrégebbi kézirat szerint. Hogy a kortársak e kifejezésnél mennyire nem is gondoltak helynévre, mutatják a többi kéziratok, melyekben e vers első fele így hangzik: *in Etzeln hof des richen*, úgy hogy tehát még a *burc* szó is elesett; — végre

3) a XXVIII. *aventiure* címfelirata, minden kéziratban: *wie die Burgonden ze Etzelen bürge kómen*, a burgundok hogyan jöttek *Etzel várába*.

Tehát mind a három helyen nem egy *Etzelburg* nevű városról van szó, hanem egy meg nem nevezett helyről, melyben Etzel király vára volt. Épen így fordul elő a Nibelungénekekben: *die Prünhilde bürge* (477, 2) és *ze Nibelunges bürge* (739, 2), Brunhild és Nibelung várainról, a hol egyikök sem akar tulajdonnév lenni és sem nem alapszik egy város nevének, sem ilyenek megalkotására nem vezetett. A birtokos sajátító a névelő és a hozzátartozó főnév közt — a középfelnémet nyelvnek ez egyik legfeltűnőbb sajátága — a nyelv további fejlődésében a sajátítónak az utána következő főnévvel való összekapcsolását eredményezte; így származott a mai német nyelv összetett főneveinek legnagyobb része¹⁾, — így lehetett *diu Etzelen burcból* is idővel *diu Etzelnburc* még mindig mint köznév, és később *Etzelnburc* már mint tulajdonnév.

Ez átmenet csakugyan megtörtént és még a Nibelungének későbbi kézírataiban is észlelhető, legalább a szóban forgó helyek egyikén, a mi már itt is mutatja, hogy a XIII. század közepén innen *Etzelburg* tulajdonnévnek vétetett. De a Nibelungének legjobb és legrégebbi kézírata és az összes kéziratok többi ide tartozó helyei is kétségtelenné teszik, hogy a *Nibelungének Etzelburgot mint tulajdonnevet nem ismeri*, hogy *egy Etzelbury nevű városról egyáltalában még nem tud*.

De ha nem is Etzelburgról, beszél a Nibelungének Etzel váráról. Kiváló fontosságú az a kérdés, *hogy a költemény hol képzelel ezt a várat?* Hol kell a hún király nibelungmonda-beli székvárosát keresnünk?

A költő sehol sem írja le e várat vagy várost, melyet egészen a korabeli német királyi lakok mintájára berendezettnek képzel; fekvésére vonatkozólag is csak annyit sejtet, hogy a Duna mellett levőnek gondolja, de egyáltalában nem határozza meg pontosan fekvését, pedig kevés középfelnémet költemény maradt reánk, mely geographiai meghatározásokban és részben igen pontosakban oly gazdag volna, mint épen a Nibelungének. Különösen a Rajnától a Dunáig, Wormstól a

---

¹⁾ A középfelnémet nyelv e sajátágáról l. *Hartmann von Aue, Der arme Heinrich*, kiadta Heinrich Gusztáv (Budapest, 1882), a 120. vershez.

hún birodalomnak, azaz Magyarországnak határáig vezető utat, mely az eposzban oly nagy szerepet játszik, földrajzi tudományának egész készletével írja le a költő. Talán sikerül ez adatok gondos egybevetéséből Etzel várának fekvésére vonatkozólag legalább a valószínűség értékével dicsekedhető eredményekre jutnunk. Lássuk tehát először pontos összeállításban magokat ez adatokat.

A rajnamelléki Worms és Etzel székhelye közt négyszer teszük meg az utat :¹⁾

1. Rüdeger Wormsba megy, hogy a hún király számára megkérje Kriemhilt kezét (1162—1175);

2. Kriemhilt a húnok országába jön (1290—1383);

3. Kriemhilt követői Wormsba indulnak, hogy a burgundokat meghívják (1423—1430; 1493—1497);

4. A burgundok a hún király székhelyére mennek (1514—1732, 1816).

Kövessük figyelemmel az utasokat.

1. Rüdeger a hún király országából (*von Ungern* 1162, 1.) Bécsen át (1164) Bechelârenbe, saját székhelyére, indul (1165) és innen, Bajorországon keresztül (*durch der Beier lant*, 1174), tizenkét nap alatt (1175) érkezik Wormsba. Utja csak ennyiben van meghatározva.

2. Kriemhildát, midőn Rüdegerrel új hazájába indul, rokonai, kik éjjeli elszállásolásáról egészen a Duna partjáig gondoskodnak (*si scuofen die nahtselde unz an Tuohouwe stat* 1288, 3), Vergenig kísérik, a Duna mellett (*unz an die Tuonouwe ze Vergen si dô riten* 1291, 1); Vergen ma Pföring, Ingolstadt alatt; — itt átmegy Kriemhild a Dunán, mondja helyesen Bartsch, de a költemény nem tesz erről külön említést. Vergentől dél felé vonúlnak a bajorok országán keresztül (*si zogeten dannen balde nider durch Peyer lant* 1295) és Passauba érkeznek, hol az Inn a Dunába szakad (*und dâ daz Inn mit fluzze in die Tuonouwe gât*, 1295, 4 és

¹⁾ Az idézetek a következő kiadásra vonatkoznak (ha a költemény más kéziratára nem történik hivatkozás): *Der Nibelunge Nôt, mit den Abweichungen von der Nibelunge liet, den Lesarten sämtlicher Handschriften und einem Wörterbuche herausgegeben von Karl Bartsch*. I. Bd. Text. Leipzig 1870. (B kézirat alapján).

1296, 1 *in der stat ze Pazzouwe*). Rüdiger neje élébe megy királya mennyasszonyának az Ensig (*uf zuo der Emse*, 1301, 2); Kriemhilt folytatja útját s Everdingenbe érkezik (1302), ma Efferdingen a Duna mellett, Linz fölött; innen a Traunon át Ens városa mellé (*dó si über die Trüne kômen bi Ense uf daz velt* 1304, 1) érkezik. Más nap Bechelârenbe érkeznek (1317), ma Pöchlarn a Duna mellett, a hol Rüdiger palotája alatt a Duna elfolyik (*dâ diu Tounouwe under hinne vlöz* 1320). Innen tovább lovagolnak (1327) s Medelicke mellett (*ûzer Medelicke* 1328, 2, ma Mòlk a Duna mellett) el a Duna mentében Ausztriába Mûtâren (ma Mautern a Duna mellett) felé indulnak (*in daz Ôsterlant gegen Mûtâren die Tuonouwe nider* 1329, 2, 3). Azután a Treisem folyóhoz (ma Traisen, a Duna egy kis mellékfolyója) érnek (*zuo der Treisem brâhte man die geste dan* 1331, 1), melynek partján a hún királynak egy hatalmas vára van, Treisenmûre (ma Traismauer a Traisen torkolatánál), mely első neje Helche székhelye volt (*bi der Treisem hête der künic von Hiunen lant eine burc vil riche, diu was wol bekant geheizen Treisenmûre; frou Helche saz dâ ê*, 1332, 1—3). Itt Kriemhild négy napig tartózkodik, azután Ausztrián keresztül (*durch Ôsterriche* 1336, 4) Tulnabe érkezik (*ein stat bi Tuonouwe lit in Ôsterlant, diu ist geheizen Tulne* 1341, 1, 2), a hol Etzel öt várja (1347) s a honnan együtt Bécsbe mennek (*dó riten si von Tulne ze Wiene zuo der stat*, 1361, 2). Itt megülik a lakodalmat (*die hohzit was gevallen an einen pfinxtac, dâ der künec Etzel bi Kriemhilde lac in der stat ze Wiene* 1365, 1—3). Tizenhét napig tartanak az ünnepélyek (1367); a tizennyolczadik napon lóháton elhagyják Bécsset (*an dem ahtzehenden morgen von Wiene si dô riten* 1375, 1); Hainburgban, a régi városban töltik az éjjelt (*ze Heinburc der alten si wâren über naht* 1376, 1) és Misenburgnál, a gazdag városnál (ma Wieselburg a Duna egy ága mellett), hajóra szállnak (*ze Misenburg der rîchen dâ sciften si sich an*, 1377, 1). Jövetelök hire elérkezik ezalatt Etzel várába (*dó kômen disiu maere ze Etzelen burc hin dan* 1379, 1) és végre megérkeznek Etzel és Kriemhild magok is és a partról belovagolnak a várba (*dó der künec mit sime wibe von dem stade reit* 1383, 1).

3. A dalnokok, kiket Kriemhild Wormsba küld, Bechelärenben (1424) időznek, azután, mielőtt a bajorok országába érnek, találkoznak Pilgrim passai püspökkel (1427, tehát Passaun keresztül meunek); — további útjokat azonban nem tudja a költő (*welhe wege si führen ze Rine durch die lant, des enkan ich niht bescheiden*, 1429, 1, 2), csak annyit mond, hogy tizenkét nap alatt a Rajnához (t. i. Wormsba) érkeztek (1430). Visszajövet, ismét Bechelärenen keresztül (1496) lovagolnak és Granban találkoznak Ezzellel (*Ezzeln si funden in der stat ze Gran*, 1497, 2).

4. Igen terjedelmesen, de sokkal kevesebb földrajzi adattal, van a burgundok útja leírva. Feltűnő, hogy e leírás rajza a hajók felszerelésével kezdődik (*diu scif bereitet wāren* 1514), pedig a királyok és összes népök lóháton indulnak útnak (*diu ros bereitet wāren den künegen und ir man* 1520; *dō man die snellen recken sach zen rossen gān* 1521) s a hajókról nincsen többé szó. A burgundok a Majna felé, keleti Frankországon át veszik útjokat (*dō sihten si ir reise gegen dem Meune dan, uf durch Ôsterranken* 1524); innen Swanevelde (egy tartomány keleti Frankországhban, északra a Dunától, eredetileg Swavevelt) felé lovagolnak (*dō si von Ôsterranken gein Swanevelde riten* 1525, 1) s a tizenkettedik napon a Dunához érkeznek (*an dem zwelften morgen der künic zer Tuonouwe quam* 1525, 4). A Duna kiáradt, és nem tudják, hogy jussanak át Gelfrat tartományába, Bajorországba, mert sehol hajónak nyoma sincsen (*daz wazzer was engozzen, diu scif verborngen* 1527, 1; *die uns bringen übere in Gelfrātes lant* 1531, 3). Végre Hagen talál révészt, kit megöl s kinek hajójával átszállítja a burgundokat (*dō si nu wāren alle komen uf den sant* 1586, 1); a lovakat átusztatják (*diu ros si ane sluogen* 1571, 2), a hajót Hagen darabokra töri, mert tudja, hogy nem fognak többé visszatérni. Ez Moeringennél történt a Duna mellett, Ingolstadt és Pföring közt, a hol Kriemhild átkelt volt a Dunán (1291, 1), midőn Húnországba indult (*dā ze Moeringen si wāren über komen* 1591, 1). Innen a bajorok országán keresztül visz az út (*si riten under scilden durch der Beyer lant* 1600, 3). A költő nem tudja, hogy ez útjokban hol telepedtek meg (*wir kunnen niht bescheiden, wā si sich leiten*

nider 1627, 1); utóbb Passauban igen jó fogadtatásban részesülnek (*si wurden wol empfangen dâ ze Pazzouwe sint 1627, 4*), de a városban el nem szállásolhatják őket, (*dâ ze Pazzouwe man konde ir niht gepflegen 1629, 2*), hanem át kell menniök a Dunán, a hol a nyílt mezőben sátrakat ütnek számukra (*si muosen überz wasser, dâ si funden velt; dâ wurden uf gespannen beide hütten und gezelt 1629, 3—4*). Másnap Rüdiger országába jutnak (*dar nâch sie muosen riten in Ruedegêres lant 1630, 3*), hol Bechelârenben vendégszeretőleg fogadtatnak (1642) s hosszabb ideig tartózkodnak. Innen délre Ausztrián keresztül vezet útjok (*zetal durch Ôsterriche 1714, 1*) és most a XXVIII. dal elbeszéli megérkezésöket Etsel várában (*wie die Burgonden ze Etzeln bürge kômen, 28. Avent.*) A követek már előre jelentették volt, hogy a burgundok már a húnok országában vannak (*daz die Nibelunge zen Hiunen waeren 1715, 2*), most berni Dietrich is megtudja, hogy megérkeztek az országba (*dô die Burgonden kômen in daz lant 1718, 1*), elébök megy és inti őket. A burgundok az udvarhoz lovagolnak (*die küenen Burgonden hin ze hove riten 1732, 1*). A rajnamelléki királyok megérkezése, mint a költő jóval alább pótlólag megjegyzi, napforduló estéjére esett (*an sunewenden âbent die herren wâren kômen in Etzeln hof des richen 1816, 1, 2*).

Ha ez adatokat összevetjük, mindenek előtt kétséget sem szenved, hogy a költő különösen a felső Duna vidékét igen jól ismeri; Ausztriára vonatkozó adatai pontosak és megbízhatók, sokkal helyesebbek és világosabbak, mint a Rajna vidékét illető adatai; azért én részemről teljesen indokoltnak tartom Lachmann ¹⁾ azon állítását, hogy a vidék helyes, pontos ismerete a Nibelungénekekben nyugatra csak Efferdingig terjed, miből már Lachmann maga is, később mások is, — egyéb indo-

¹⁾ *Zu den Nibelungen und zur Kluge, Anmerkungen von Karl Lachmann*, Berlin, 1836, 165. l., az 1244 [B 1304] versszakhoz, mely a költemény osztrák hazáját különösen bizonyítja. Előbb t. i. beszéli a költő, hogy Gotelinde nagy kísérettel elébe megy Kriemhildnek s azután folytatja: *dô si über die Trâne kômen*, ez a si Gotelindére is, Kriemhildére is vonatkozhatik, sőt közvetlenül mindenki az elsőre fogja érteni; csak osztrák ember érthette helyesen ez utóbbira, mert ennek kellett, nyugatról jöve, Húnország felé a Traun folyón átmenni.

koknak is figyelembe vételével — helyesen azt következtették, hogy az eposz Ausztriában keletkezett. A költő különben ismételve az osztrák helyrajz pontos ismeretét teszi fel olvasóiról, mint különösen a jegyzetben említett 1304. versszakban.

Kelet felé ismeretei egészen Misenburgig, Mosonig terjednek. Ezen túl, úgy látszik, nem tud semmit, és Gran elég véletlenül kerülhetett költeményébe. Más helynevet nem ismer, Etzelburgot mint városnevet sem. Két izben érkeznek emberei Etzel udvarához: először Kriemhild, Misenburgig lóháton, innen hajón; — azután a burgundok, végig lóháton. Az út iránya, hossza, állomásai sehol sincsenek meghatározva, úgy hogy philologiai pontossággal csak azt mondhatjuk, hogy *a Nibelungének a Duna mellett fekvőnek képzeletben Etzelburgot, de nem határozhatni meg pontosan, hogy ért-e és vajjon mely várost alatta.*

A vélemények azért e tekintetben elágaznak. A szakfelelősök többsége, mint p. Müllenhoff Károly ¹⁾, hivatkozva a későbbi forrásokra, főleg a magyar krónikákra is, Budán, illetőleg Ó-Budán keresi Etzelnek nibelungénekbeli várát; mások, p. Bartsch ²⁾, s nálunk ismételve Hunfalvy Pál ³⁾, hivatkozva az eposz 1497. versszakára, mely szerint a dalnokok Granban találták Etzelt, Esztergomban ismerik fel Etzelburgot.

A mi az 1497-dik versszakra való hivatkozást illeti, ez nem tekinthető bizonyítónak, mert itt csak annyi van mondva, hogy a Wormsból visszaérkező dalnokok Granban találták Etzelt és itt tudatták vele, hogy rajnai sógorai elfogadták meghívását. Hogy ez Etzel székhelye volna, hogy itt kellene képzelnünk a hún király várát, az a költeményből magából egyáltalában ki nem világlik. Más korabeli vagy későbbi forrásokban sincs legcsekélyebb nyoma annak, mintha a német monda bármikor a hún birodalom fővárosának tekintette volna Grant. De Hunfalvy Pál még egy másik szempontból igyekszik nézetének helyességét indokolni. Szerinte ugyanis

¹⁾ Zeitschrift für deutsches Alterthum, Berlin XII. 1865, 432. 1.

²⁾ Der Nibelunge Nôt ed. K. Bartsch, II. Theil, 2. Hälfte, Wörterbuch, Leipzig 1880, p. 127.

³⁾ Magyarország ethnographiája, Budapest, 1876, 296. 1. — Die Ungern oder Magyaren, Wien u. Teschen, 1881, p. 126.

a német monda, illetőleg a Pilgrim, passai püspök felszólítására szerkesztett latin Nibelungének, azért helyezte volna Etzel székhelyét Granba, mivel ez a város a X. században Magyarország fővárosa és a magyar fejedelem székhelye volt. E következtetés nagyon merész. Pilgrimnek Nibelung-művéről nem tudunk semmit, mint hogy latin nyelven volt írva; mily célból, mely forrásokból készítette a nagy hamisító a munkát, — ismerte-e azt a német Nibelungének szerzője, felhasználta-e és vajjon mennyiben, — mi ment át a nagyravágyó ravasz főpap könyvéből az eleven mondába és a nép hagyományába, — ez mind egészen bizonytalan. A német Nibelungének soha egyetlen egyszer sem hivatkozik, de nem is czéloz *írott* forrásra; a német eposz csak a hagyományból merít; a *Klage* pedig, mely egyedül tesz említést Pilgrim latin művéről és úgy látszik, a hagyomány mellett e műből is merített, nem ismeri sem Grant, sem Etzelburgot. Így tehát merő következtetéssel kell, mint Hunfalvy Pál teszi, *két századot* áthidalni, a mi mindenesetre oly merész eljárás, hogy méltán vonakodunk őt ebben követni, annál is inkább, mert, mint említettem, Gran és Etzelburg azonosságáról semmiféle régebbi vagy későbbi emlék legkevesebbet sem tud. Pilgrim, a mire alább még visszatérek, tudvalevőleg folytonos összeköttetésben állott Magyarországgal, főleg a magyar udvarral és papsággal; hiszen főtörekvése arra volt irányozva, hogy a magyar egyházat a passai érsekségnek, mely, mint ő, tudatos ámitással állította, a lorchi püspökség örököse, főhatósága alá hozza. ¹⁾ Neki és az ő korának Gran, mint Géza székhelye és mint »metropolis Ungarorum« igen jól ismert és fontos hely volt, melyet akár ő maga, akár későbbi írók felhasználhattak oly cselekvény szövésében, melynek színhelye Magyarország volt. De hogy azért Esztergomot Etzelburggal azonosították volna, az, mint említém, már azért sem valószínű, mert különben ennek nyomára másutt is kellene akadnunk, a hol Etzel váráról vagy országáról szó van. ²⁾

¹⁾ L. különösen: *Ernst Dümmler, Pilgrim von Passau und das Erzbisthum Lorch*, Leipzig, 1854.

²⁾ Még egy subjectív okot is akarok érinteni, mely Gran és Etzel

Sokkal valószínűbb, de pontosan szintén nem indokolható azoknak véleménye, kik a Nibelungének Etzelburgját Budán keresik, már csak azért is, mert a monda, a hol Etzel székhelyét pontosabban meghatározza, mindenütt, kivétel nélkül Budával vagy Ó-Budával azonosítja azt. Kiválóan érdekes, épen a Gran vagy Buda? kérdésének eldöntésére nézve, egy történeti forrásnak tanúsága, mely épen azon időben iratott, midőn a Nibelungének mai alakja létrejött. Ez Arnoldus, a lübecki krónista, ki *Chronica Slavorum* cz. 1204. és 1210. közt írott nagyfontosságú művében, midőn I. Frigyes császár kereszties hadjáratáról beszél, az 1189. évre vonatkozólag ezeket mondja: *cum autem dominus imperator in civitatem venisset, que Grane dicitur, que Ungarorum est metropolis, rex ei in propria persona stb. occurrit*; s tovább folytatva a császár útját: *inde dominus imperator a rege deductus est in urbem Adtile dictam.*¹⁾ Itt tehát Esztergom, Magyarország fővárosa, pontosan meg van különböztetve az Attila nevéről nevezett várostól, még pedig oly időben, midőn Buda nem volt még a magyar királyok székhelye és midőn a nibelungénekbeli Gran bizonyosan széles Németországban ismeretes volt.

Tehát nem valószínű, hogy Etzelburg Gran, és meglehet, hogy Etzelburg alatt Buda értendő, — de legvalószínűbb, hogy a Nibelungének költője nem tudta, *hogy Etzelburg hol fekszik* és ezt annál biztosabban szabad róla föltennünk,

---

burg azonosságát valószínűtlennek tünteti föl. A szóban forgó 1497-ik versszak így szól:

Gáhen (sietni) mit den maeren sah man die spileman.

Etzeln si funden in der stat ze Gran —

Valószínű-e, hogy a költő így fejezi ki magát, ha Esztergomot tekintí a hűn király székhelyének? »Ezelt Esztergomban találták«, nem tesz-e ez annyit, hogy Gran *nem* a király rendes székvárosa? hogy Etzel csak véletlenségből tartózkodott itt és így »találták«²⁾ őt e városban a dálnokok? De, mondom, subjectiv oknak tekintem ezt, mert lehetőnek tartom, hogy e kifejezés más olvasóra nem gyakorolja ugyanazon benyomást, mint néreám. Tagadhatatlan, hogy a költő mindenütt, a hol emberei Wormsba, a burgundi udvarhoz érkeznek, sokkal pontosabban fejezi ki magát.

²⁾ *Arnoldi chronica Slavorum ex recensione J. M. Lappenbergii in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recudi fecit G. H. Pertz, Hannoverae, 1868, p. 129, 130.*

mert hiszen *Etzelburg* nála *nem tulajdonnév, nem egy bizonyos város neve*, hanem csak a hún király egész általánosságban elnevezett vára, székhelye. A monda Attila nevévé tette Kriemhildet, s leküldte Húnországba a burgundokat. E Húnországról a német monda egyebet sem tudott, mint hogy az Magyarország és főfolyója a Duna. Húnország és Magyarország a Nibelungének költőjének is egy és ugyanaz. *Ungern* neve a nagy eposzban csak kétszer fordul elő: 1162 azt beszéli a költő, hogy *Rüedegêr von Ungern in siben tagen reit*, midőn t. i. Húnországból Wormsba indul, és 1373 szerepel Etzel testvére: *ûzer Ungerlande der fürste Bloedelîn*, mely utóbbi helyhez érdekes párképen járúl az 1346. versszakban: *dô kom der herre Bloedelîn mit driu tûsent dar, der Etzelen bruoder, ûzer Hiunenland*. Tehát Húnország a. m. Magyarország, ez országba pedig levezet a Duna. Ennyit tudott a monda, egyebet semmit. Schol semmi nyoma annak, hogy ismeretei tovább terjedtek volna. Ebből magyarázandó az is, hogy a húnoknak vagy a korabeli magyaroknak országáról, népéről, szokásairól stb. a Nibelungénekekben egyetlen jellemző vonás nem található, hogy Misenburgon túl — melyet III. Henrik hadjárataiból és Salamon király történetéből igen jól ismertek a németek — teljesen megszűnik a költő geographiai tudománya és hogy Etzel székhelyének nincsen neve, mert Etzelburg, mint ismételve említettem, *nem tulajdonnév*.

Legközelebb fogunk tehát járni az igazsághoz, ha azt állítjuk, hogy a Nibelungének költője *nem tudta, hogy Etzelburg hol fekszik* — vagy jobban mondva: hogy a monda az ő koráig Etzel székhelyét Húnországba, a Duna mellé helyezte de nem kapcsolta biztosan egy meglevő városhoz.

E nézet helyességét bizonyítják további fejtegetéseink, nevezetesen a közvetlen időből reánk maradt emlékek tanúbizonysága is.

Legfontosabb e tekintetben a *Klage*¹⁾, mely régibb a mai Nibelungénekuél, de kétségtelenül az eposz régibb alak-

---

¹⁾ *Die Klage, mit den Lesarten sämtlicher Handschriften, herausgegeben von Karl Bartsch*, Leipzig, 1875. E kiadásra vonatkoznak az idézetek.

jára is támaszkodik, — akár egyes, összefüggéstelen daloknak, akár teljes egységes műnek képzeljük azt. A *Klage* költője tehát ismerte a Nibelungének egy régibb alakját, de ismerte a Pilgrim püspök művét is, melyről némelyek, mellesleg mondva, minden elfogadható ok nélkül felteszik, hogy költemény volt. Sokkal valóbszerű, hogy a Konrad mester műve, melyet Pilgrim püspök alkalmasint azon célra íratott, hogy magának koholt rokonsági viszonyokkal vagy nagyobb tekintélyt vagy bizonyos birtokjogokat szerezzen ¹⁾, prózai krónikás el-

¹⁾ Pilgrim e szándékának némely nyoma felismerhető a *Klage* 3683. és 3986. verseiben, melyek szerint Ute királyné, a burgundi királyok anyja és *Passaui Pilgrim nővére a lorsche kolostorba*, mely a passaui püspök nagy terveiben oly fontos szerepet játszik, vonult vissza és utóbb a lorsche apátság mellett temettetett el. Még jobban találjuk ez adatokat kifejezve a Nibelungének legifjabb teljes kéziratában (C), melyben az 1142-ik versszakra még nyolcz versszak következik, melyek a többi kéziratokban teljesen hiányzanak. E versszakokban a *lorch* *egyház* — elég feltűnően — *négyszer* van megnevezve, míg a többi kéziratok egyáltalában nem tudnak róla. E versszakok szerint Ute királyné, a burgundi királyok anyja, gazdag fejedelmi apátságot alapított Lorchban, igen nagy jövedelmekkel, melyekkel a virágzó kolostor még ma is bír (*eine reiche fürsten aptey stifte frou Uote . . . mit starken rîchen urborn, als es noch hiute hát, daz klôster dá ze Lôrse, des dinc vil hôhe an êren stât*); a kolostor mellett van Uténak gazdag, fényes székhelye, hová utóbb visszavonul s a hol el van temetve; ide hívja Siegfried halála után Kriemhildet, a ki csak akkor enged meghívásának, midőn Siegfried holttestét is átviszik Lorchba, a hol az a monostor mellett »egy hosszú koporsóban fekszik.« Mind ezekről az eposznak csak egyetlen kézírata (C) tud. A lorsche kolostor alapítása Pipin idejébe, a VIII. század közepébe esik; legnagyobb virágzását a XII. század második felében (Henrik apát alatt, ki 1167-ben meghalt) érte el. A XIII. század elején a kolostor a legnagyobb hanyatlásnak indult; utolsó apátja, Konrád, eltékozolta birtokait, miért őt IX. Gergely pápánál bevádolták, ki Konrádot 1229-ben letette és az apátságot a mainzi érsekség alá helyezte. A Nibelungének adatai Lorsch gazdagságáról és virágzó állapotáról tehát semmiesetre sem vonatkozhatnak a lorsche apátság *korabeli* helyzetére; de igenis összeegyeztethetők a kolostornak X. századi — midőn a Pilgrim latin Nibelungműve készült — állapotával. Pilgrim tehát a Konrad mester művében belehelyeztette magát a Nibelungok történetébe, Ute király testvérévé tétette magát és belevonatta a nagy esemény körébe a lorsche apátságot is, melyet mindenképen híresnek [és nagyjelentőségűnek akart feltüntetni. Az adatok ez összefüggése eléggé sejteti a passaui püspök tendenciáit.

beszélést tartalmazott. Hogy ez elbeszélés mily alakban tün-
tette fel a mondát, hogy a későbbi német költemények meny-
nyit merítettek belőle és mennyit a szájhagyományból, — e
kérdésekre igen nehéz a felelet, mert a munka elveszett, és
nem is tud róla senki más, mint épen a *Klage* szerzője, ki a
kor szokása ellenére ¹⁾, egy köztudomású monda feldolgozásá-
ban, írott forrásra, épen a Konrad mester latin művére, hivat-
kozik. A *Klage* különben minden tekintetben értéktelen mű;
költői becse egyáltalában nincsen, alakja durva rímes próza,
mondai szempontból sem ad mást vagy jobbat, mint a Nibel-
lungének, melytől csak lényegtelen mellékes vonásokban tér
el ²⁾ és melynek tárgyát, legalább fővonásaiban, mint általá-
nosan ismertet feltételezi hallgatóinál vagy olvasóinál.

Érdekes már most, hogy a mondának X. századi latin
feldolgozásán is alapuló e költeményben, melynek jóval na-
gyobb fele Etzel király udvarában játszik, nemcsak *Etzelburc*
mint tulajdonnév nem fordul elő egyetlen egyszer sem, de még
a Nibelungének szokásos körülírása *diu Etzelen burc* sem ta-
lálható egyetlen egyszer sem. A *Klage* költője a színhelyet
mindig *zen Hiunen* vagy *in Etzelen lande* vagy *in Etzelen
riche* és hasonló körülírásokkal jelöli. Látszik, hogy a költő
a hún király székhelyéről csak oly keveset vagy még keveseb-
bet tud, mint a Nibelungének költője. *Gran*, mint már emlí-
tettem, szintén nem fordul elő művében.

De Etzel várának *fekvésére* vonatkozóan sem nyerünk e
rímelésből felvilágosítást. Midőn a követek a burgundok orszá-
gába indulnak, hogy az elesettek rokonait a megtörtént iszonyú
dolgokról tudósítsák, Húnország elhagyása után rögtön Ausz-

---

¹⁾ Írott forrásra csak idegen, nem a nép szájából származó, a nép
előtt ismeretes tárgyak feldolgozásaiban hivatkoztak a középkori német
költők és költemények; így pl. a lovagi eposzok szerzői, kik breton, fran-
czia, antik stb. tárgyakat dolgoztak fel költeményeikben; de sem a Ni-
belungének, sem a Gudrun vagy a *német monda* egyéb feldolgozói vagy
feldolgozásai.

²⁾ I. ezekről *Willh. Grimm, Deutsche Heldensage*, 2. kiad., Berlin,
1867, 120. l., *Ad. Holtzmann, Untersuchungen über das Nibelungenlied*,
Stuttgart, 1854, 103. l., *K. Lachmann, Zu den Nibelungen*, 288. l., *K.
Bartsch, Untersuchungen über das Nibelungenlied*, Wien, 1865, 350. l.

triában teremnek (2734) s először Bécsben állapodnak meg (2755). Bécsből Treisenmûrébe (2795) érkeznek s innen Bechelârenbe jutnak (2799), tovább fel Bajorországba (3290) Passaubâ, melyről, mint a Nibelungénekekben is, ki van emelve, hogy a Duna és az Inn közt fekszik (3293 *zwischen Tuonouwe unt dem Inn noch ein altiu burc stât: Pazzouwe si den namen hât*); innen Bajorországon keresztül (3497) a Rajnához érnek Wormsba (3529). A követek visszatérése nincs elbeszélve (4105 *sus kom er wider in Hiunen lant*).

Tehát a *Klage* nem tud többet, mint a Nibelungenlied s kétségtelen, hogy a Konrad mester latin műve sem tartalmazhatott pontosabb geographiai adatokat, mert különben a *Klage* hőbeszédû szerzője kiirta volna.

Már némileg, legalább külsőleg biztosabb alakban lép elénk *Etzelburg* a XIII. századnak egyik sokat olvasott költeményében, a *Biterolf*-ban.¹⁾ E terjedelmes elbeszélés, mely kétségtelenül osztrák költő műve, oly feltűnően hasonlít nyelvében, alakjában, előadásában, compositiójában, ha ugyan ilyenről szólhatni — a *Klage*hoz, hogy Grimm Vilmos már 1829-ben azon véleményt fejtegette, hogy a *Klage* és a *Biterolf* egy és ugyanazon költőnek művei. E vélemény ugyan nem sok követőre talált s a *Biterolf* utolsó kiadója, azt hiszem, meggyőző érvekkel kimutatta, hogy Grimm V. hypothesisét nem tekinthetni kellőleg indokoltnak. Annál egyezőbb a szakférfiak véleménye arra nézve, hogy a *Klage* és a *Biterolf* egy időben, t. i. a XII. század végén vagy a XIII. század elején s mind a kettő Ausztriában keletkezett. A főkülönbség a két mű közt különben az, hogy a *Klage* szóhagyományon és a nép ajkán élő költeményeken is alapúl és egy összefüggő mondat, t. i. a Nibelung-mondát, tételezi föl, míg a *Biterolf* teljesen költőjének egyéni tákolása, ki ugyan meglevő mondai elemeket felvesz és feldolgoz, de ezekkel a legnagyobb önkénnyel bánik el s egészen önkényesen kombinálja, úgy, hogy műve, mint egész, a monda szempontjából teljesen értéktelen.

A *Biterolf*-nak különben is érdektelen és untató tar-

²⁾ *Deutsches Heldenbuch, I. Biterolf und Dietleib, herausgegeben von Oskar Jänicke, Berlin, 1866.*

talma nem tartozik most reánk; azért a cselekvénynek egyedül csak azon momentumait akarom kiemelni, melyek a szerző geographiai adataira s főleg Etzelburgra, *mely nála már világosan mint városnév szerepel*, világot vethetnek.

Biterolf, Toledo fejedelme (77), egy közel száz éves, sokat járt embertől (231) hallja, hogy Etzel a legelső király a világon (285), a leghatalmasabb és leggazdagabb. Szintén ily páratlan neje, Helche (341). Biterolf, ki eddig önmagát tekintette a világ legelső hőségének (396), azonnal elhatározza, hogy felkeresi Etzelt és meggyőződést szerez arról, vajjon az agg vándor igazat mondott-e (401). De csak hét év múlva viheti ki tervét (465) s indul útnak tizenkét vitézzel (458), a nélkül, hogy bárki ismerné útja czélját. Párizs városán lovagol keresztül (566), azután találkozik Waltherrel, Spanyolország királyával (576 *er was der küene von Spanjelant, der was von Hiunen her bekomen, als ir wol habt ê vernomen*), és harczol vele; utóbb felismeri mint nővérének fiát (671), mire a hősök kibékülnek egymással (688). Biterolf most a hún birodalom iránt kérdezi Walthert (704 *den recken vragen er began von hiunischen richen*) és tudatja vele, hogy Húnországba készül (778); egyszersmind reá bizza távolléte, idejére országát (787).

Biterolf útnak indul (799) és Burgundon megy keresztül 1809 *der fürste von den Bergen reit . . . ze Burgonje durch daz lant*.) A további utat nem tudja a költő (833 *uns ist der maere niht geseit, wie der küene helt reit ode wâ er nahtselde nam*). Biterolf a Dunához érkezik (840 *alsô kam der wigant zuo der Tuonouwe fluot*), hol, a bajorok országában, sok vitéz lakik 1842 *dâ sâzen helde vil guot ze Beiern in dem lande*); legyőzi Gelfrâtot és Elsêt, kik útját állják (874, 907) és tovább lovagol lefelé, míg Bechelârenbe érkezik (939 *si riten nider durch daz lant*; 942 *unz daz Biterolf der degen die burc ze Bechelâren sach*), hol Rûdeger és Gotelinde laknak. Innen Ausztriába megy (1028 *dannen reit der küene degen nider in daz Ôsterlant*), hol Mûtâran vára (Mautern) fekszik (1036 *der herre kam in Ôsterlant, dâ er eine burc ouch vant, diu hiez ze Mûtâren*). Itt legyőzi Astolt és Wolfrât hősöket, kiknek emberei őt lekísérik Bécsen keresztül (túl) Magyaror-

szágbá, hol Etzelt, a húnok királyát találja (1118 *si wur den dienstes im bereit für Wienc unz in Ungerlant, dâ er sit der Hiunen künic vant*). A költő nem tudja, hogy Biterolf hogyan érkezett Etzelburgba (1121 *des enhân ich niht vernomen, ist er âne strît komen hinz Etzelburc der rîchen*), de tudja, hogy itt szívesen fogadták (1135 *do er nu ze Etzelburc was komen, dô wart sîn vaste var genomen*). Innen azután Etzellel a poroszok ellen indul, a mi ez alkalommal nem tartozik reánk.

Az egész út tehát a Nibelungének leírásának pontos, de ügyetlen másolása.

Hasonló fiának, *Dietleibnek útja*, ki atyját keresve, Bajorországba jön, a hol megtudja, hogy a Duna hová folyik (3176 *sit brâhten si daz kindelîn sô nâhen in der Beier lant, daz im daz wol wart erkant, wâ die Tuonouwe hine floz*). Innen. Bajorországból, ugyanazon az úton, melyen atyja ment, indul (1394 *er fuor iedoch die rehten slâ, dâ ouch sîn vater ê hine reit*) és eljut Etzel várába (3209 *dô si nâch ir tumben siten zuo der Etzelen bürge riten, si suochten herberge dâ*.)

A *Biterolf* költője tehát csak a Nibelungének geographiai készletével rendelkezik, azon különbséggel, hogy Etzel várából *Etzelburgot* csinálja, mely mint kétségbevonhatatlan tulajdonnév, nála fordúl elő legelőször. De hogy ez az Etzelburg hol fekszik, azt ő sem sejtí, mert Húnországról csak annyit tud, mint a nagy német eposz, hogy t. i. a mai Magyarországbán volt és hogy a Duna levezet bele.

Terjedelmesebben van az út leírva, melyen *Dietleib* Etzelburgból Wormsba megy. Ez utat tizenhat nap alatt végzik (4789 *inner sehzehen tagen kômens ze Wormez an den Rîn*). A nagy sereget Etzel a *Litâ* partjáig kíséri (5368 *der künec mit sînen mannen reit unze an der Litâ stat*) a hún birodalom határán túl (5384 *ab hiunischer marke*). Innen *Bechelârenen* és *Bécsen* át visz az út, mely tovább nem érdekel bennünket, legfeljebb annyiban, hogy itt is feltűnő az osztrák helységek pontos és helyes felsorolása, és hogy a költő *Bechelârenen* túl nem igen ismeri a vidéket (5550 *uns ist daz niht kunt getân, wâ die vil küenen helde nâmen nahtselde ode wie si mit ir dîngen komen ze Blodelingen, an der samenunge stat* [5353 sze-

rint]). Azért helyesen mondta már Lachmann¹⁾, hogy a *Biterolf*-ban a vidék pontos ismerete nyugat felé csak Bechelârenig terjed — keletre pedig, tehetjük hozzá, legfeljebb a Lajtáig.

A *Biterolf*-ban legjobban látni, hogyan lett Etzel várából *Etzelburg*²⁾, a nélkül, hogy e névhez pontosan meghatározott fogalom járult volna. Etzel király országa Magyarország volt a Duna körül; itt székelt a hún király a maga várában, — ennyit tudnak a Nibelungének és a Klage költői. E várat — szövi tovább a fogalmak e lánczát a *Biterolf* költője — *Etzelburg*nak hitták.

Többet nem tudott. Többet nem tudott a XIII. század első felének legterjedelmesebb és legtekintélyesebb földrajzi áttekintése sem, melyet Rudolf von Emsnek 1247 és 1250 közt írt *Weltchronik*-jában, a középkornak e nagyrebecsült és sokat olvasott ország- és népisméjében találunk. E földrajzi áttekintésnek, mely eddig kellőleg, a tudomány igényeinek megfelelőleg, kiadva sincsen¹⁾, egy része szól Magyarországról is (nevezetesen v. 1056—1079), de sem Etzelburgról, sem Granról nem tud.

¹⁾ *Zu den Nibelungen*, p. 136, az eposznak 1244. versszakához (A zerint).

²⁾ A *Biterolf*-ban *Etzelburg* a következő versekben van említve :

1118 sie wurden dienstes im bereit
für Wiene unz in Ungerlant
da er sit der Hiunen künic vant.
Des enhân ich niht vernomen,
ist er âne strît komen
hinz Etzelburc der rîchen.

1135 Do er nu ze Etzelburc was komen,
dô wart sîn vaste war genomen.

1740 sie kâmen kûme in vierzic tagen
zuo der Tuonouwe an die fluot . . .

47 ze Etzelburc der rîchen
kam vil froelîchen
der künic, dâ er Helchen vant.

3209 dô si nâch ir tumben siten
zuo der Etzeln bürge riten,
si suochten herberge dâ.

13098 daz edel ingesinde reit
ze Etzelburc der rîchen.

³⁾ Egy orosz, brunecki kéziratból kiadta *Zingerle Ignác*, *Sitzungs-*

II.

Míg *Etselburg* a német mondában és költészetben inkább Attila király várának abstract megjelölésére szolgál, a magyar források teljes biztossággal egy meglevő városhoz, még pedig Budához, illetőleg Óbudához kapcsolják az *Etselburg* nevét. A névtelen jegyző¹⁾ szerint Attila király . . . királyi

berichte der k. k. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1865. 50. kötet, 371—448. I. Új kiadásán, az összes kéziratok felhasználásával, O. Dobereantz dolgozik, ki e műről eddig megjelent értékes tanulmányában (*Zeitschrift für deutsche Philologie*, 1881, X. köt., 3. és 4. füzet) kimutatta, hogy Rudolf egyik főforrása Honoriusnak »Imago mundi« cz., a XII. század első felében készült műve (Migne, Patrol. t. 172.) volt. A *Weltchronik* föld- és néprajza önállóan is el volt terjedve a középkorban, hiszen a brunecki kézirat sem közli mint a *Weltchronik* egy részét, és Zinzerle fel sem ismerte mint Rudolf művét.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzőjének helyei, melyekben Etselburgról, illetőleg Attila városáról említést tesz:

c. 1: gens illa a Magog rege vocata est Moger, a cuius etiam progenie regis descendit nominatissimus atque potentissimus rex *Athila*, qui . . . regalem sibi locum constituit iuxta Danubium supra calidas aquas et omnia antiqua opera, que ibi invenit, renovari precepit, et in circuitu muro fortissimo edificavit, que per linguam hungaricam nunc dicitur *Buduar* et a *Teothonicis Ecilburgum* vocatur.

c. 44: vocata est insula illa nomine Sepel usque hodiernum diem. . . et dimissis ibi uxoribus suis, communi consilio ab insula exeuntes, constituerunt ut ultra Danubium irent et terram Pannonie subiugarent. . . (c. 46): transito Danubio castra metati sunt iuxta *Danubium usque ad aquas calidas superiores*, et hoc audito omnes Romani per terram Pannonie habitantes vitam fuga servaverunt. secundo autem die dux Arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus Hungarie intraverunt in civitatem *Athile regis*, et viderunt omnia palatia regalia, quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non. et admirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea, et facti sunt leti ultra quam dici potest, eo quod capere meruerunt sine bello civitatem *Athile regis*, ex cuius progenie dux Arpad descenderat. et epulabantur quotidie cum gaudio magno in palacio *Athile regis*, conlateraliter sedendo, et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se. tunc dux Arpad et sui propter leticiam permanserunt in civitate *Athile regis* per viginti dies. . . et in eodem loco Cundunec patri Curzan dedit terram a civitate *Athile regis* usque ad centum montes et usque ad Gyog.

lakot alkotta magának a Duna mellett, a hévizek fölött, és minden régi műveket, melyeket ott talált. megújított és igen erős kőfallal megépítte, melyet magyar nyelven most Budavárnak, a németek pedig Etzelburgnak neveznek. A névtelen jegyző ismételve említi *Etzelburgot* és a *civitas Athile regis*-t. amazt négyszer, emezt hatszor nevezi meg, egyszer *in palacio Athile regis* is fordul elő. Kézai ¹⁾ csak egyszer tesz említést Etzelburgról; elmondja, hogy Buda a maga neve után nevezte el a régi Sicambiát, a miért Attila őt megölte és megparancsolta, hogy a város ezentúl a saját nevééről neveztessek el; de parancsolatát csak a németek teljesítették, a húnok a hatalmas fejedelem szavával keveset gondolva, a várost mint előbb, úgy mai napig is Ó-Budának hívják.

Ha kérdezzük, hogy a magyar krónikák honnan merítették azon adataikat, hogy *Etzelburg* a mai Budával, illetőleg Ó-Budával azonos, e kérdés eldöntésére nem szükséges a krónikák keletkezését vagy korát fejtegetnünk. Elég a hún mondának magyar alakjára reflectálnunk és azon körülményekre,

c. 47 : dux vero Arpad vigesimo primo die, inito consilio, egressus est de *Ecilburgu*, ut subiugaret sibi terram Pannonie usque ad fluvium Drava.

c. 49 : et iterum in *Ecilburgu* reversus magnum fecit convivium.

c. 50 : tunc dux Arpad et sui nobiles cum tercia parte exercitus sui de *Ecilburgu* egressi . . . reversi sunt iuxta Danubium versus silvan . . . et inde venerunt in civitatem *Athile regis* et ad insulam Sepel descenderunt, ubi ducissa et alie mulieres nobilium fuerunt.

c. 52 : dux Arpad migravit de hoc seculo, qui honorifice sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alvum lapideum in civitatem *Athile regis*.

¹⁾ *Simon de Keza*, c. 3 : Ab Isnaco ante curia celebrata (rex Ethele) egrediens, Sicambriam introivit, ubi *Budam fratrem suum* manibus propriis interfecit, prohiberi faciens corpus eius in Danubium, eo quod ipso Ethela in partibus occiduis preliante inter eum et fratres eius metas stabilitas transgressus fuerat dominando. fecerat enim Sicambriam suo nomine appellari, et quamvis Unnis et ceteris suis gentibus interdictum rex Ethela posuisset, ut *urbs Ethele* vocaretur, *Teutonici* interdictum formidantes eam *Echulburc* vocaverunt, Huni vero curam parvam illud reputantes interdictum usque hodie eandem vocant *Oubudam*, sicut prius.

[c. 4 : istud enim est prelium, quod huni prelium *Crumhelt* usque adhuc nominantes vocaverunt.]

melyek ez alak létrejöttére és alakulására befolytak. Legújabbban sokat foglalkoztak nálunk a magyar hún-mondával. Bár mennyire elágazók is a vélemények ennek eredetére és értékére vonatkozólag, *egy* pontra nézve véleménykülönbség már nem képzelhető többé. Kétséget nem szenved ugyanis, hogy a magyar húnmonda, a mint krónikáinkban reánk maradt, *a német húnmonda befolyása alatt jött létre*, úgy, hogy e befolyás nélkül teljesen meg sem érthető. Hunfalvy Pál érdeme, hogy legalább e pontra vonatkozólag az összes pártok egyet értenek. Más kérdés az, vajjon e magyar krónikák találtak-e hazánkban a nép ajkán élő húnmondákat is, melyeket mondai történetök megalkotásánál felhasználtak. Hunfalvy Pál és utána Riedl Frigyes, ki először tárgyalta az egész magyar húnmonda-kört kellő tájékozottsággal ez újabb szempontból, határozottan tagadják ezt s az összes magyar húnmondákat a külföldi hagyomány átszarmazásának és önkényes átalakításának tartják.

E véleményhez részemről nem csatlakozhatom.

A magyar húnmondák s általában a magyar mondák fejtegetésében régebben és újabbban is oly álláspontot foglaltak el nálunk, mely a helyes felfogást már eleve lehetetlenné tette, illetve nagyon megnehezítette. Nem szólva itt azon teljesen legyőzött álláspontról, mely krónikáink adatait egészen naívu történeti tényeknek vette, az újkoriak mindig kizárólag a *kritikus történész* szempontjából vizsgálták a krónikáknak hazánk legrégebb történetére vonatkozó anyagát és nem elégedtek meg azon eredménnyel, hogy ez anyagnak történeti hitelességét tagadják, hanem egyszersmind az összes nem-történeti anyagot részben kölcsönzöttnek, részben a krónikások tudákos tákolásainak nyilvánították. E felfogás határozottan tagadja, hogy nálunk a hún korszaknak eleven mondai hagyománya létezett volna és legrégebb feljegyzéseinknek a külföldi történészekkel vagy költeményekkel egyező vonásait egyenesen a külföldtől átvetteknek, a többit pedig — mint p. Csaba történetét, a halhatatlan Detrét, Kewét, a székelyek származását stb. — tudákos krónisták meg nem magyarázható csinálmányainak tekinti.

Ez eljárás teljesen indokolatlan és egyszersmind módszerellenes is.

Kétséget sem szenved, hogy a magyar nép a német hűmondákkal korán megismerkedett, — volt erre elég alkalma, nemcsak Németországban kóborlása alkalmával, hanem azon százados békés invázió útján is, mely a németek részéről Géza herczeggel veszi kezdetét és még ma sem szűnt meg. De nemcsak valószínű, hanem a dolog természetében rejlő az is, hogy Magyarországnak a magyar nép fellépését előző hűn korszakbeli eseményei a lakosság hagyományában életben maradtak. Bármennyire változott is a népesség a Duna és a Tisza vidékén, bármennyire pusztítottak is hűnokok, avarok, germánok és szlávok, mégis sajtóságtos phantasia szükségeltetnék azon felfogáshoz, hogy e vándornépek mindegyike teljesen kiirtotta az itt talált lakosságot s az így eszközlött tabula rasán egészen ab ovo kezdte meg magyarországi életét. Ha pedig ez egyáltalában nem képzelhető, ha e különböző, egymásra következő népek kétségtelenül érintkeztek egymással, sőt harcaik befejezése után békésen éltek is egymás mellett, sőt bizonyosan össze is olvadtak egymással, mint azt pl. az avarokról s szlávokról vagy a szlávokról és magyarokról biztosan tudjuk, — akkor a lakosság e folytonossága megmagyarázza a hagyomány folytonosságát is, melyet a teljesen ki nem írható geographiai anyag, a folyók és városok is, melyekhez az események és ezeknek emléke fűződött, lényegesen közvetített. Attila és birodalmának emléke a Földközi tengertől a skandináv havasokig, az atlanti óceántól a chinai falig az összes európai és ázsiai népeknél főnmaradt mondai és legendai elbeszélésekben vagy dalokban, — csak itt, a Duna és Tisza vidékén, hol a rettegett fejedelem lakott, hol korának leghatalmasabb császára előkelő követséggel felkereste, hol váratlan halállal kimúlt és kora sírját lelte, — csak itt ne szólt volna róla se monda, se ének? itt teljesen elfelejtették volna ugyanazon germánok és szlávok, kik másutt megóvták emlékét? Elfelejtették, mondják, mert nem volt történetírásunk. Hogy nálunk Szt. István előtt történetírás nem volt, az tény, de ez a tény épen nem olyan, melyből a hagyomány lehetetlenségére szabad volna következtetéseket vonnunk; mert hiszen azon európai államokban, hol a történetírás — legegyszerűbb nemében, az évkönyvekben — korán létrejött, történelem és monda békésen haladnak egymás mel-

lett; a monda mindenütt megzavarja a történetirók adatait és azoknak összefűzését, míg a történetírás alig gyakorol befolyást a mondára. Hiszen pl. hogy a hún mondából vegyünk példát, a XIII. század elején valóban siralmasan jajgatnak a német költők, hogy Attila haláláról nem tudni és nem tudhatni semmit, pedig megoldvashatták volna a roppantúl elterjedt Jordanisban és más történeti művekben. Nem ismerünk a görög logographusok és az ótestamentomi évkönyvek óta történetírást, melynek kezdeteire a monda kisebb-nagyobb mértékben befolyást ne gyakorolt volna, sőt túlzás nélkül mondhatni, hogy monda nélkül nincs történetírás. De ez állítás meg nem fordítható, s a kik úgy vélekednek, hogy monda nem fejlődhetik vagy nem jöhet létre vagy fenn nem tarthatja magát történetírás nélkül, e két elem oly összefüggését tételezik föl, melyet a tények soha és sehol nem indokolnak.

A hún-magyar rokonság kérdése tudományos probléma, melyet nem fogunk előbb megoldhatni, míg vagy döntő történeti okiratok, vagy még döntőbb nyelvi emlékek nem szolgáltatják az eddig hiányzó, de nélkülözhetetlen tudományos eszközöket. De, hogy a hún-magyar rokonság *nemzeti traditio* volt — természetesen nemzeti traditio, melyet a magyarok nem hoztak magokkal Ázsiából, hanem itt, európai új hazájokban részben készen találtak, részben megalkottak, és minden esetre tovább fejtettek —, azt csak azok tagadhatják a priori, a kik tekintetbe nem veszik, hogy az ugyanazon területen egymásra következő nemzetek rendesen kapcsolatba hozzák magokat egymással és hogy a húnoknak és magyaroknak, Hún- és Magyarországának összekeverése, sőt egyenes azonosítása jó részben a külföldi történészeknek is, de általában a német mondának egyik legismertebb alapja. Ekkehard soha sem nevezi a magyarokat másképen, mint húnoknak, és a német mondának a *Hunnenland* és az *Ungerland* tökéletesen egy és ugyanaz. ¹⁾

¹⁾ Magyarország mint Húnország, lakosai mint húnok, oly megalapodott fogalmak voltak a középkornak, hogy pl. Einhard, az avarokról szólva, ismételve húnoknak nevezi azokat, pl. Vita Carol. XIII.: *tota in hoc bello Hunorum nobilitas perit* vagy Annal. ad. a. 796: *Hunis trans Tizam fluvium fugatis*. Épen úgy nevezi Alcuin az avar birodalmat *regnum Hunorum*-nak. Pedig e férfiak nemcsak az avarok kortársai voltak,

Akár azt hiszszük, hogy ez azonosítást a németektől tanultuk, akár valószínűbbnek tartjuk, hogy ezt a németek a köztök pusztító magyaroktól vették, kikenél a húnoktól való származás hite bizonyosan korán, már a honfoglalás első idejében keletkezett — mind a két esetben korán jött létre a népek hitében ezen hagyomány, mely krónikáinkban azután, persze már tudákosan kiaknázott alakot nyert. ²⁾

Természetesen itt mondáról van szó, nem történetről. A népek hite és hagyománya igen értékes anyaga a költészetnek, és sokszor történeti szempontból sem jelentéktelen, de egy-maga nem bizonyít semmit a történeti tények mellett vagy ellen.

A székelyek eredetét Hunfalvy Pál, főleg a magyar nyelv történetének épen oly alapos mint szellemes felhasználásával, a kérdés lényegét illetőleg, minden kétséget eloszlató biztossággal világosította föl. De a mi nem történet, az azért még nem tudákos szerzetesek férczelménye. Nem is szól a legkisebb ok az ellen, hogy a székelyek származásában a magyar

---

haném egyszersmind oly előkelő állást foglaltak el Nagy Károly tanácsában, hogy a kor legjobban értesült férfainak kell őket elismernünk. A külföldnek a Duna-Tisza vidéke a IV. század óta Húnország, népei húnok. Természetes ezért, hogy a magyarokat is húnoknak nézték és nevezték s azoknak tartották, míg Szt. István kora a nézeteket tisztázta. Hogy egyes külföldiek tudnak húnok, avarok és magyarok közt már előbb is egyszerű-másszor, még pedig helyesen különbséget tenni, az nem bizonyít e népek folytonos felcserélése és azonosítása ellen.

²⁾ Hogy a XIII. század második felében már mily általános volt a hún-magyar egység felfogása, mutatja a *Continuatio Vindobonensis* név alatt Wattenbach által kiadott (Mon. Germ. Histor. Scr. IX.) krónika is, mely az 1267—1302 közötti évek eseményeit felsorolja és az 1276-dik évhez elbeszéli, hogy IV. László magyar király kénytelen volt Ottokárnak, a cseh királynak, az elfoglalt tartományokat visszaadni; azután folytatja (id h. 708. l.): *nichilominus tamen promittens rex Bohemie memorato regi Hungarie omnes thesauros reddere, quos aliquando amita ipsius regis Ladislavi Anna regina de Mazowe atportaverat eique tradiderat, videlicet duas coronas aureas et scepra regalia ac preciosissimam amphoram auream nobilissimis gemmis undique adornatam mire pulcritudinis, et alia quam plura clenodia aurea, que a tempore regis Ungarie Attilae et ab aliis successoribus suis usque nunc in Ungaria fuerant conservata.* És az 1277-dik évhez újra említi a] *duas coronas, scepra, amphoram preciosam et alia multa et incomparabilia clenodia regis Attilae.*

hűnmondának egy épen oly kétségbe nem vonható, mint tagadhatatlanul igen szép részlete maradt fenn számunkra.

De nem fogjuk fel krónikásaink eljárását sem helyesen, ha a történet egyszerű, szándékos és tudatos készítését, feltalálását teszszük fel nálok, még pedig mindazon esetekben, midőn a valótól eltérő vagy ezzel ellenkező dolgokat beszélnek, holott e vádunk csakis akkor indokolt, ha a történet meghamisításának célja és iránya felismerhető vagy legalább feltehető. Nem akarok nagy súlyt fektetni arra, hogy krónikásaink ismételve tesznek említést népköltőkről és a nép száján élő hagyományokról, melyeket — a kor felfogása és izlése szerint nagyon lenéznek, de valószínűleg ép oly naivul felhasználnak, mint német, francia, angol stb. társaik; — de tény, hogy ez adatokat sem nem tagadhatni, sem értéköktől teljesen meg nem foszthatni, és ez adatok világosan utalnak élő hagyományra. Hogy a krónika hivatkozása e hagyományra az egész világon sokszor fogás, sokszor kifogás, az ismeretes dolog; de hogy e hivatkozások egyáltalában valamely traditio létét feltételezik és tehát bizonyítják, azt tudtommal eddigelé még sehol sem vonták kétségbe, sem Saxo Grammaticussal, sem más a mondában gyökerező krónistával szemben. A középkori krónista nem történetíró, e szó modern értelmében, de nem is költő. A krónika szerzője kombinálta és egyeztette a rendelkezésére álló anyagot, természetesen egészen külsőleg és kritikai szellemnek teljes hijával; kiegészítette, a mennyire lehetett, a traditio hézagait, hozzáfűzte elbeszélését tudásának és hitének ősi forrásához, a bibliához, magyarázgatott és etymologizált, — rendesen igen naiv, sokszor nevetséges módon; — de nagyon is sokat, még pedig korának szempontjából nem sok rosszat, hanem nagyon sok jót teszünk fel róla, ha költőnek képzeljük, ki phantasiájából merítette, vagy, ha úgy tetszik, újjából szopta elbeszélésének lényeges részleteit. A magyar krónista készen találta nemesak a saját népénél, hanem a nyugati szomszédoknál is a magyarok és hűnokok összetartozását; készen találta a történeti szempontból kifogástalan feljegyzések mellett a külföldi költészet és a hazai monda anyagát. Ez össze nem kapcsolható elemekből próbált ő egészet alkotni; csodálhatjuk-e, hogy ez nem sikerült?

A germán nyelvek irodalma lehetségessé teszi, hogy a német mondának, a német hűnmondának is történeti fejlődését figyelemmel kísérjük. A monda történetének e tanulmányozása mutatja, hogy a német hűnmonda is, mint minden más monda, kezdetben igen egyszerű volt s hogy századról századra vált mind terebélyesebbé, míg a Nibelungénekekben, illetőleg ennek forrásaiban, teljesen kifejlett alakot nyer. Egyáltalában, már a priori nem hihető, hogy e fejlődésre a magyar hagyomány befolyást ne gyakorolt volna, habár most e befolyás pontos kimutatása bajos, sőt részben lehetetlen is. Mivel kétségtelenebb a magyar és német nép gyakori, mondhatni mindennapos érintkezése a IX. század, azaz a magyar nemzetnek Európában megjelenése óta, — pedig ez érintkezést, ha általában még szó férhetne hozzá, fel kell tennünk akkor is, ha a magyar mondát német terméknek tekintjük, illetőleg önálló mondai létét teljesen tagadjuk, — annál biztosabban következtethetni, hogy ez érintkezés *kölcsönhatást* eredményezett, melynek eredménye gyanánt egyrészt a magyar hagyománynak átalakulását a német mondának befolyása alatt, illetőleg összeolvadását a német hagyománnyal, másrészt a német tradicionak magának kifejlődését kell tekintenünk.

A Nibelungmonda, a mint a XII. század nagy eposzában előttünk fekszik, három elem összeolvadásából keletkezett. Ezek a nibelung-mythosz, a hűn monda és a gót monda, melyeknek hősei Siegfried, Attila és Dietrich. Hogy kerültek ezek össze? Attila és Theodorich — mert ez a berni Dietrich — a történet legkétségbevonhatatlanabb alakjai közül valók; Siegfriednek a történethez semmi köze és nem is sikerült őt eddig, az ismételt szellemes és erőszakos kísérletek daczára sem, történeti alaknak kimutatni. Attila és Dietrich nemcsak a német, hanem az egész középkori mondában kortársakká lettek. bár jól tudjuk, hogy a nagy gót király csak azon évben született, melyben a hatalmas hűn fejedelem meghalt. E két alaknak naiv egymás mellé állítása mégis könnyen érthető. A népvándorlás világrendítő harczi hűnok és gótok összezsapásával veszik kezdetüket; tudjuk, hogy a gótok élén a hűnok betörésekor Hermanrich állt, míg Attila akkor még a világon sem volt. A népek felfogásában és hagyományában azonban

Attila már közvetlenül halála után annyira a hún nép megszélyesítőjévé lett ¹⁾, — s hasonlóképen Dietrich annyira saját népének, a gótnak, megtestesítőjévé, hogy mindenütt, a hol a mondában húnokról és gótokról mesél a hagyomány, Attila és Dietrich neveivel és alakjaival találkozunk. Így lett Dietrich nemcsak Attila kortársává, hanem még az egy századdal Attila előtt hatalma tetőpontján álló Hermanrich kortársává is; így állította a monda Hermanrichet és Attilát is egymás mellé, a mi által a gót és a hún monda mind inkább összeolvadtak. Kétségen kívül, elősegítette a mondák e fejlődését azon történeti tény is, hogy gót és más germán népek Attila főurasága alatt a hún világbirodalom alkatrészei voltak, és hogy gót és más germán fejedelmek a hún király udvarában tekintélyes állást foglaltak el.

Így tehát Attila és Dietrich összekapcsolása könnyen érthető. De hogy kerülnek ők a Siegfried-mythoszhoz?

A nibelung-mythosz, melynek német eredetét mai nap már senki sem vonja kétségbe, mégis nem Németországban nyert legrégebb alakjában maradt reánk. A mythosz, melyet a szereplők nevei és a cselekvény színhelye németnek bizonyít, a VI. század tájékán eljutott Skandinaviába, a hol a költészet e megkapó, gazdag anyagot felkarolta. Az eddai dalok, melyeknek tárgyát a Siegfried-mythosz képezi, valószínűleg a VIII. századból valók, — inkább valamivel régiebbek, mint fiatalabbak, csak feljegyzések esik jóval későbbi időbe, t. i. a norvégoknak Islandba történt kivándorlása után következő korszakba, azaz a X. századba. E mythikus dalokban megtaláljuk a nibelung-mondának azon alakját, melyet a XII. századi nagy német eposz, főleg annak első fele, föltételez. Sigurd, mint az alvilági hatalmak kincsének ura; Brynhilde, a hatalmas valkyria, kinek szerelmet esküszik, de kit később elhagy, hogy három király nővérét, a Giukungok családjából származott Gudrunt, elvegye; sógorainak pénzvágya és irigysége, melynek a hős áldozatul esik, — ez elemek nélkül a Nibelungének első fele meg sem érthető. Hogy e kikerekített cselekvénynek a történethez legkisebb köze sincsen, azt talán fel-

¹⁾ L. pl. alább a jegyzetet a 34. lapon, mely egy felette érdekes esetre utal.

említenem sem kell. De Sigurd halálával e cselekvény nem érhetette befejezését, és csakugyan van ennek a mythikus históriának ugyanazon eddai dalokban egy utójátéka is: a megcsalt és megsértett valkyriának, Brynhildének testvére, Atli, meg akarja bosszulni nővére becsületét és életét s egyszersmind a giukungok birtokában levő kincs után sóvárog. A giukungok, hogy kibékítsék, nővéröket, Gudrun, Sigurd özvegyét, nőül adják neki, de Atli evvel nincs megelégedve, hanem országába csalja és kiirtja őket. De a tragédiának még evvel sem lehet vége, Atli nem kerülhette ki a büntetést; Gudrun, ki hívebb testvér mint feleség, meg is bosszulja rokonai halálát: meggyilkolja fiait és férjét és felgyújtja a palotát, melyben mind elvesznek.

Ez elbeszélés az alakok nagyszerűsége, az események fokozódó súlya, a szenvedélyek óriási hatalma és a compositio művészi kerektsége által a világirodalom leghámulatosabb remekei közé tartozik. Három szem alkotja e lánczot, három tragédia a legszervesebb összefüggésben áll egymással: Sigurd életével lakol, mert megcsalta és megsértette Odhin szüzét; a giukungok elvesznek, mert meggyilkolták sógorukat és elvették tőle a nibelungok kincsét; Atli szörnyű halállal hal meg, mert kincsvágytól ingerelve, megölte sógorait. A bosszú utolsó képviselője és eszközlője maga vet véget életének. Az átkos kincs az egész iszonyú tragédia középpontja és főmotivuma.

Ez elbeszélésnek a történethez alig van köze. A VI. században, midőn a nibelung-monda a skandináv tartományokba került, a mythosz még nem fűződött volt történelmi eseményekhez; ezt a szereplők jellemei és nevei, a cselekvény teljes összefüggése és alapot tevő motivumai, ezt az események színhelye is mutatják. Ha az Edda dalainak egynémelyikében mégis akadnak egyes homályos elemek, melyek a mythikus elbeszélésnek történeti tényekkel való összefüggésére látszanak mutatni, nem szabad felednünk, hogy e dalokat csak a X. század végén nyert alakjokban ismerjük, azaz oly időből, midőn az összes germán népeknél a mythosz mindinkább elhomályosúl, mert nem talál többé alapot a keresztyén népek világnézetében, midőn a mythikus alakok mindinkább összeolvadnak a történet kimagasló hőseivel.

A mythosz hõse Sigurd, Alf és Hiõrdis fia, a võlsungok családjából; birodalma Hûnalant, egy délen fekvõ ország, mely »keleti országuak« is neveztetik. A régi dalokban Atli sohasem szerepel mint Hûnalant királya, míg Sigurdot ismételve *hûnnak* nevezik a dalok, a mi valószínûleg annyit tesz, mint óriás.¹⁾ Atli és Brynhilde testvérek; országuk Valland, a mi annyit tehet, mint az õfelnémet Wallhõlant: az idegen, a

¹⁾ A német *hûn* szónak (melyet az eddig még fel nem derített hûn nép nevéõl meg kell különböztetni) értelmét Grimm Jakab grammatikájának második kötetében (p. 462) még homályosnak és nyelvtani alakját is ingadozónak, meg nem határozhatónak mondta; késõbb, mythológiájában (p. 490) megállapítja a szó alakját: *hûn*, többes *hûni*, gen. *hûnio*, *hûneo*, de gyõkerét még nem ismeri, értelmére vonatkozólag pedig megjegyzi, hogy alkalmasint a m. óriás, Riese. Grimm e fejtegetéséhez, mely inkább irodalomtörténeti, mint nyelvészeti alapon nyugszik, csatolta Gerland Gy. azon, késõbb mások által is elfogadott magyarázatát (Ztschrift für vergl. Sprachforschung, X., 1861, p. 275), mely szerint a szó gyõkere felismerhetõ a szanszkrit *çvi*-ben, a m. nõni, *çû-nás*, a m. a ki megnõtt, és ez utóbbi pontosan ugyanaz a szó, mint a német *hûn*, a megnõtt, a nagy, az óriás. Curtius Gy. (Griech. Etymologie, 5. kiad. 1879, p. 157) szerint e gyõkéhez számos szó tartozik az indogermán nyelvekben, így gör. *çveiv* terhesnek lenni, *çvûa, çoilo*; lat. *cumulus, cavus*; gót *us-hul-ôn* kivájni, *hulundi*, barlang, ném. *hohl* stb.

E szó õfelnémet alakja *hûn*, kfn. *hiune*, középnémet *hûne*, osztr. *heune*, késõbb *hûne* is; melléknév *hiunisch*. Hogy a szónak a fentebbi magyarázatból kifolyó értelme (= nagy, óriás) helyes, mutatják fõleg e kifejezések: *hûnisc druþo* (= hunnische Traube), *hûnischer, hiunischer, heunischer win*, melyeket azelõtt magyar, ill. magyarországi szõlõre és borra értettek, míg ma tudjuk, hogy e kifejezéssel egy bizonyos rossz, nagyszemû szõlõfajt értettek, melynek termelését már a XV. században ismételve eltiltották. L. különösen Lexer kfn. szótárát I. 1309, Grimm német szótárát IV, 2, 1291, Zeitschrift für deutsches Alterthum. XXIII. 207, és Zeitschrift für deutsche Philologie IX, 141. X, 382. -- Késõbb természetesen a kétféle *hûn*, a nép neve (a hûnök) és a német szó (az óriások) folyton felcseréltetett, s tudákos írók, fõleg a XVII. század óta, majd az északnémet sirokat (*Hûnenbett, Hûnengrab* stb.) a népvándorlás leg hatalmasabb népére vezették vissza, majd a történeti hûnökben óriásokat akartak látni s a monda- és mesebeli óriásokat ismerték fel bennök. Az Edda dalaiban eredetileg csak a német *hûn* szerepel, mely Sigurdot, az õ népét és országát jelzi; utóbb, az Etzel-mondának késõbbi befolyása alatt, Atli és az õ köre és országa is *hûn*-nak van nevezve.

A Diemer által kiadott »Deutsche Gedichte des XI. und XII. Jahrhunderts« egyikõben a Nibelungének hõsei *gygantes*-nek neveztet-

távol ország. Dániából Vallandba háromszor hét napig utazik Gudrun; hét napig hideg országon, hét napig tengeren, hét napig forró országon keresztül. A hetes és hármasszám mythikus nagy szerepére csak mellesleg figyelmeztetek. Giuki és neje Grimhild a Rajna mellett laknak; fiaik Gunnar, Högni és Guthorm, leányuk Gudrun. Tehát, ha nem is reflektálunk a nibelungok kincsére, a sárkánynyá átvarázsolt Fafnirra, a sárkányölő és a madarak nyelvét értő Sigurdra, a valkyrjára, kit Odhin százados álomba sülyesztett s ki lángoktól körülvett várban aluszsza hosszú álmát, és a többi számos, első pillanatra is felismerhető mythikus elemekre, — az elbeszélés azon adatai, melyek nem mythikus jellegűek, szintén nem mutatnak semmi biztosabb összefüggést történeti eseményekkel és alakokkal. ¹⁾

A mythosz és történet összeolvadásának tehát később kellett megtörténnie, a VI. század után, és kétséget sem szenved, hogy ez átalakulás csak lassan, kezdetben csak a mythosz egyes töredékeire vonatkozólag s általában hosszabb idő lefolyása alatt ment végbe. A főközvetítő szerepét itt is, mint más hasonló esetekben, a mythikus és történeti szereplők hasonló hangzású nevei és a hagyomány egyes mozzanatainak történeti cseményekkel való hasonlatossága vitték. Atli és Attila a német nyelv hangtörvényei szerint előbb *Athila*, aztán *Azilo*, utóbb *Ezilo*, végre *Etzelo* és *Etzol* lettek. A néma hangzó e fokról

---

nek; ugyane feljegyzés e szavakkal végződik: *de is'o Atyla et de gggantibus nulla falsa ficta reperuntur et incredibilia*. L. Pfeiffer Germaniáját, VI, 1861, p. 451.

¹⁾ Jól tudom, hogy Müllenhoff Károly (*Zur Geschichte der Nibelungensage, Zeitschrift für deutsches Alterthum, X, 146—180. l.*) és az ő iskolája már az eddai Atlit is azonosnak tekinti a történeti Attilával. A fennebbi fejtegetéseken ez nem változtat semmit, mert nem az a lényeges, hogy a mythikus és történelmi elemek *mikor* olvadtak össze — vajjon *mielőtt* a monda Skandináviába került, vagy csak *későbbben*, — hanem hogy *mikor* nyerte a monda azon alakját, melyben a Nibelungéneken találjuk. Figyelemre méltó különben, a mire más alkalommal visszatérek, hogy a magyar krónikák nem ismerik a monda első felét, mert nem tudnak sem Siegfriedről, sem Guntherről, sem Kriemhild özvegységéről, és hogy hazai feljegyzéseinkben a katastropha közelebb áll a mondának skandináv, mint német alakjához.

fokra való mozdítása — a Grimm Jakabtól felfedezett és *Lautverschiebung*nak elnevezett törvény — a VIII. században kezdi működését és a IX—X-dik században éri befejezését. Attila számos monda hőse volt; de történeti szereplése is sok momentumot szolgáltatott, melyek a mythoszi Atlival való azonosítását elősegítették. Első pillanatra azt hihetnők, hogy e momentumok legfontosbika: meggyilkoltatása neje által, melyről már Jordanis a VI. században és a későbbi följegyzések tudnak és mely oly szépen összevágna az eddai Gudrun iszonyú boszújával. De csodálatos, *épen Etzel haláláról egy szót sem tud a német hagyomány*, hiszen a németek mondai költészetében Etzel eltűnik s a nagy hún király ez eltűnése oly fontos és ismert eleme volt a tradíciónak, hogy példabeszéddé lett. ¹⁾

Atli megölte Gunnart — és a történetben megsemmisítette nem ugyan Attila, de a húnok egy serege — melynek

²⁾ *Hogy Etzel eltűnése példabeszédszerű volt a középkori németeknél*, mutatják a következő helyek:

Die Klage 4323: wie ez Etselzen sit ergienge und wier sin dinc ane vienge,
dô her Dietrich von im reit, des enkan ich der wârheit
iu noch niemen gesagen. *sîmelîche jehent, er würde er-*
slagen,
sô sprechent sîmelîche nein. under disen dîngen zween
kan ich der lûge nicht gedagen, noch die wârheit gesagen,
want dâ hanget zwîvel bî.

U. o. 4349: uns seit der tihtaere, der uns tihte dise maere,
ezn waer von im sus niht belîben, er het iz gerne ge-
schriben,
daz man wiste diu maere, wie ez im ergangen waere,
waere ez im inder zuo komen, oder het erz sus vernomen
in der werlde von iemen. *dâ von weiz noch niemen,*
war der kûnec Etzel ie bequam oder wiez umbe in ende nam

Seifrid Helbling VII, 1063: wie er (Herman v. Baden) ende nam
und *war kûnec Etzel ie bequam,*
des kan ich gesagen niht:
davon ze swigen mir geschilt.

Der tugendhafte Schreiber (M. S. II, 105a):

her Gâwein, niht enlât iu dise rede wesen zorn;
der hof, *Etzel der Hîunen kûnec*
und iuwer muoter magtuom *ist verlor.*

élére a történetírók is nemsokára Attilát tették ¹⁾ — a rajnai burgundok fejedelmét Gundahart; ez 437-ben történt, s elég alap volt arra, hogy a monda Atlit és Attilát, Gunnart és Gundahart azonosítsa. Most a nibelungok és a burgundok összeolvadnak, a mythikus elemek mindinkább háttérbe lépnek és a történeti meg mondai elbeszélések módosítják a mythikus tradíciókat, melyek viszont a mondát és a történet tényeit átalakítják. Így lépett Gudrun helyébe Kriemhild, mely egy részt Attila Ildikójával jobban volt összeegyeztethető, másrészt könnyebben kombinálható a burgundi Chrodhildével, ki saját fiait fellázította családjá ellen és ez által 533-ban egy második burgund királyság vesztének okozójává lett.

E különböző és jó részben ellentétes, összeférhetetlen elemek összeolvadása és egy kerek egészzé megalkotása hosszú századokat vett igénybe és még sem sikerült egészen. A német eposzban a mythikus elemek nem tűntek el teljesen, az egész első rész eseményei, legfontosabb motívumaikkal és alakjaikkal, a mythosz homályában vesznek el; a történeti elemek pedig úgy átalakultak, hogy itt-ott csak nagy nehezen ismerhetjük fel a szálakat, melyek a burgundi Gunthertől, a burgundok vesztétől, a tétlen és gyámoltalan Etlzeltől a történeti Gundaharhoz, a 437-diki és 533-diki ket-tős burgundi katastrophához és a világhódító Attilához átvezetnek. A VI—X. századból rendelkezésünkre álló mondai feljegyzések igen töredékesek és nem engednek, csekélységök és összefüggéstelenségök miatt, biztos következtetéseket a monda fejlődésének és átalakulásának menetére.

A IX—X. században — ennyit mégis bátran következtethetni a forrásokból — két körülmény volt a legnagyobb be-

---

¹⁾ Prosp. Aquit. a. 435: *eodem tempore Gundicarium, Burgundionum regem intra Gallias habitantem, Aetius bello obrivit pacemque ei supplicanti dedit; qua non diu potius est, siquidem illum Channi cum populo suo ac stirpe deleverunt*, — és Cassiod. chron. 435: *Gundicarium, Burgundionum regem, Aetius bello subegit pacemque ei reddidit supplicanti: quem non multo post Hunni peremerunt*. De már Paul. Diac., histor. misc. 14: *Attila itaque primo impetu mox ut Gallias introgressus est, Gundicarium, Burgundionum regem sibi occurrentem protrivit*.

folyással a monda történetére, oly nagy befolyással, hogy a német hún monda befejezett alakját egyenesen e körülményeknek kell tulajdonítanunk. Első: a magyarok föllépése Európában és birodalmuk megalapítása a Duna és Tisza vidékein, melyet a monda mindig a húnok újabb föllépésének és a hún birodalom megújításának vett. Most Attila és a hún mondák újra és erélyesebben föléledtek a népeknek, Magyarország népeinek is emlékezetében és a nibelungmonda különböző elemei gyorsabban alakultak egy összefüggőbb egésszé. A középkori irodalom legértékesebb terméke ez időből, a X-ik század első felében keletkezett *Waltharius manu fortis*, a húnmondának egyik legszebb feldolgozása, melynek tárgya a magyarok föllépése és kalandozásai folytán vált aktualissá.

A második körülmény a passai Pilgrim latin műve volt. A nibelungmonda azon alakja, melyben azt — a húnmondával összekapcsolva — a nagy német eposzban ismerjük, bizonyos tekintetben Pilgrim műve. A X. század óta található följegyzések és czélzások már mind a monda azon alakját tételezik fel, melyet mi csak a XII. század végén vagy a XIII. század elején mai alakját nyert Nibelungénekből ismerünk, mely azonban első formulázását a X. századi latin nibelung-krónikában nyerte volt. ¹⁾ Hogy Pilgrim önkényesen bánt a mondával, azt már csak azon egy tényből is szabad következtetnünk, hogy a merész főpap önmagát is belehelyezte a régi történetbe; hogy továbbá Pilgrim saját korának, t. i. a X. századnak viszonyait és tendenciáit beleszótta a cselekvénybe, ezen annál kevésbbé kételkedhetünk, mert a középkornak csakis ily irányú történetírásról volt tudomása és mert a passai püspök e művet nem költői vagy történeti szempontból, hanem egyéni prak-

¹⁾ A kik a Pilgrim művét egyáltalában tagadják és fölenlítését a *Klage*ban csak a tudákos költő fogásának tartják, ki elbeszélésének egy tudós forrás megemlítésével nagyobb hitelt és tekintélyt kívánt volna adni, nem veszik tekintetbe, hogy egy általánosan ismert történetnél, egy oly elbeszélésnél, melynek ismeretét a költő maga is fölteszi olvasóiról, a költőnek legkisebb oka sem volt, sőt az általánosan divó szokás ellen cselekedett (l. fönn 16. l.), midőn előadásának hitelességét egy (kigondolt) forrásra való hivatkozással megerősítette. L. *Bartsch*, *Untersuchungen* 351. lapját is.

tikus tervei érdekében íratta össze; hogy végre Pilgrim e monda szerkesztésénél magyar, illetőleg magyarországi hagyományokat is felhasznált, ez annál valóbbszínű, minél biztosabban tudjuk, hogy Magyarországgal sokat foglalkozott és a magyarok fejedelmével és papjaival élénken érintkezett ¹⁾, sőt maga hazánkban járt is. Így igen valószínű, hogy munkája megírásánál felhasznált mindent, a mit a régi hún birodalom területén lakó népek hagyománya a régebbi időkből emlékezetben megtartott.

Sajnos, ez általános következtetéseken nem igen mehetünk túl. Pilgrim műve elveszett és a régi magyarországi hagyományok is elvesztek. A Nibelungének már két századi fejlődés és — a mi még fontosabb — nagy költők átalakító munkássága után és alapján tartotta fenn a Pilgrim művét, — a magyar krónikák pedig már a Nibelungéneknek, illetőleg a Pilgrim művének hatása alatt jöttek létre s csak legfeljebb azon elbeszélésekben menthettek meg valamit az eredeti néphagyományból, melyeket a német monda és költészet nem érintett, mert Pilgrim a maga művének keretében nem vehette hasznukat. Hasonló fejlődés ez, mint a Károly-mondánál. Ama krónika szerzője, mely Turpin neve alatt a XI. században készült, a nép száján élő mondákat és dalokat alakította át összefüggő történetté; a régi dalok és hagyományok jó részben, és épen e krónika létrejötte folytán elvesztek és a későbbi, XII. és XIII. századi költemények már mind Pseudo-Turpin munkáján alapszanak. Ha e latin Károly-krónika elveszett volna, egészen ugyanazon viszonyok álltak volna elő, mint a hún mondánál; hogy azonban az Ál-Turpin műve megmaradt, legalább láthatjuk, hogy a későbbi költők mit vettek át belőle, — de nem határozhatjuk meg többé az eredeti dalok- és mondákban a nép ajkán élt ősi traditiót, melylyel a krónika szerzője bizonyosan elég szabadon bánt el, bár alig oly önkényesen, mint Pilgrim a német mythosszal, a germán népek hünmondájával és a Magyarországon talált hagyományokkal. Ily körülmények

¹⁾ Hogy a Balaton vidékén már a IX. században német papok nagy számmal laktak és működtek és valóságos művelődési középpontot teremtettek, elég ismeretes dolog. L. főleg Otto Kämmler, *die Anfänge des deutschen Lebens in Oesterreich*, Leipzig, 1879, 232, 234. l.

közt az a kérdés, hogy Pilgrim mit talált már készen saját népének tradíciójában, mit vehetett a magyarországi hagyományokból és mely tendentia vezethette őt műve megalkotásánál? — e kérdés megfejtése majdnem legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik s a valószínűség határán alig vezethető túl. Mégis megkísértem legközelebb e kérdés megoldását, mely az Attila-monda történetének pontos tárgyalását föltételezi s azért most még messzebbre elvezetne tulajdonképeni tárgyamtól.

Mert ideje — e talán nagyon is hosszadalmas kitérés után —, hogy visszatérjek *Etzelburg*hoz. Láttuk, hogy a reánk maradt magyar krónikák korát megelőző német hagyomány nem kötötte Etzel székvárosát egy bizonyos, pontosan meghatározott városhoz, bár a hazánkból nyert tudósítások alapján írt lübecki Arnold kétségtelenné teszi, hogy itt Magyarországon már a XII. század második felében Budát tekintették Attila városának. A magyar krónikákban *Etzelburg* Buda, illetőleg Ó-Buda. Meggyőződésem és Arnold tanúbizonyossága szerint a krónikások ez állítása néphagyományon alapszik és innen ment át a krónikákba. Hunfalvy Pál azon véleménye, hogy Etzelburg előbb Gran volt, mert a Pilgrim korának magyar fejedelmei itt székeltek, még elfogadható volna, bár a Nibelungéposzban és az összes többi német és nem-német feljegyzésekben és mondákban épenséggel semmi sem szól e fölfogás mellett; de elfogadható volna, mert az indokolás csakugyan a kor szellemének megfelel, mely a jelennek viszonyait rendszerint naivúl visszaviszi a múltba. De már el nem fogadható e véleményének második fele, hogy az *Etzelburg* neve akkor ruháztatott volna át Budára, midőn ez királyaink székhelye lett, mert hiszen ez csak a tatárjárás után történt, míg az Attila városának alkalmazását Budára már a XII. század nyolczvanas éveiben, Arnoldusnak szláv történetében találjuk. Nem a királyok székhelye volt a közvetítő Etzelburg és Buda közt, hanem egy másik momentum, mely ily értelemben más hasonló esetekben is szerepel s melyre a névtelen jegyző céloz is elbeszélésében, t. i. *Aquincum romjai*, melyeket a hagyomány a hún királyi paloták maradványainak nézett, és ezt annál is könnyebben tehetette, mert a római kor emléke épen a hún korszak nagy eseményeinek hatása alatt korán feledésbe

ment. Hiszen a római kor emléke a németeknél sem élte túl a népvándorlás romboló századait.

Mióta a magyar hagyomány krónikáinkban — tudja Isten, mily lényegesen átalakított alakban — megüledett, az egész világ nem tudja másképen, mint hogy *Etzelburg* Buda vagy Ó-Buda. Heinrich von München, ki a XIV. század elején Rudolf világkrónikáját folytatta, már Budát (Ofen) nevezi meg, mint a nagy gyilkolás színhelyét:

372 Chreinhilt was ein magedin,
 diu sît nâch der vart
 künic Etzel ze wîbe wart,
 dô im frou Helch erstarp.
 Chreinhilt al dâ gewarp,
 daz heidin recken und zagen
 ze *Oven* wurden erschlagen.

Ugyanazon század második felében a *Heldenbuch* függeléke szintén Budát nevezi Etzel várának, de máskülönben az adatoknak már oly zavarját tünteti fel, hogy nem Etzel és az ő népe, hanem a burgundok a húnok, a mi, elég csodálatosan és megfoghatatlanul, az eddai tradícióra látszik utalni: do kamen al held zuo hoffe in die stat Ofen in vugerlandt. das selb lant was künig Etzels. do helt sy heimlichen gar grossen neid vnd hasz *wider die woelffing ausz hünen land*, daz sy den hunnen Seifrit jren man in dem rosegarten erschlagen hetten. Also ward der hoff gelegt in kunig Etzels stat Ofen stb.

A XV. század első felében Borbála királyné Etzelburgból keltezi egy, Pozsony városához intézett levelét¹⁾ és egy okmányát²⁾, Ladislaus Suntheim a XVI. század elején (*Chronik der fürsten und Länder*) megjegyzi: Etzelburg (Altofen), ein stat und slos, hat künig Etzel gepawt, — végre ugyanazon század második felében (1554) azt mondják az *Annales Bojorum* (Francof. 1627, p. 132, II, 232): cantatur apud nos antiquis carminibus, Sycambriae, quas nos Ophen, Ugri Budam vocare solent, Attilam habitasse et oppetiisse stb.

¹⁾ Fehér, Cod. dipl. X, 8, 609. l. Barbara von Gottes Gnaden Römische und zu Ungarn Königin — gegeben zu Etzelburg. 1427.

²⁾ *Der geben ist zu Eczelburg am Palin Suintag nach Christo gepurt*, 1435-ben, a Berzeviczy-család levéltárában, Sáros megyében. (Pesty Frigyes szíves közléséből.)

De a későbbi adatok följegyzése nem bír értékkel, ha különben érdekes is, mert hiszen ezek mind közvetve vagy közvetlenül a magyar krónikákon alapszanak.

A mondottakat összefoglalva, iparkodtam kimutatni, hogy *Etselburg* mint városnév a Nibelungénekekben nem fordul elő, mert itt mindig csak Etzel váráról, de nem egy meghatározott és meghatározható városról van szó, melyben a költemény a hún király székhelyét képzelné. A Nibelungének alapján keletkezett az *Etselburg* városnév, mely azonban az első följegyzésekben még nem vonatkozik egy bizonyos helyre, hanem csak egész általánosságban Etzel székhelyét jelöli. A hol Attila városát pontosabban meghatározzák, ott mindenütt Budára, illetőleg Ó-Budára alkalmazzák; ez a XII. század vége óta történik, kétségtelenül — Aquincum romjainak közvetítésével — a magyar hagyomány alapján, melyet sem nem lehet, sem nem szabad tagadnunk, mert e hagyományt XIII. századbeli történeti feljegyzéseink bizonyítják és nélküle a nibelungmondából keletkezett, illetőleg a nibelung-mondához füződött német húnmondának létrejöttét alig érthetjük meg.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományak művésze hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről-tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférflak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Sz. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól. 10 kr. — II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábertól. 10 kr. — III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignácztól. 20 kr. — IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignácztól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonytagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 20 kr. IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznolítása. Budenz József r. tagtól 10 kr. III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól. 10 kr. — V. Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól. 30 kr. VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára 30 kr. — VII. A nevek uk és ik személyragairól. Imre Sándor l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól. 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól. 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenőttől	60 kr.
II. A mordvaiak pogány Istenei és ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtól	20 kr.

IV. Tanulmány a japáni művészetrol. Gróf Zichy Ágosttól.	1 frt.
V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t.	10 kr.
VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól.	20 kr.
VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Auréltól.	60 kr.
VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenőtől.	80 kr.
IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károlytól.	50 kr.
X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól.	30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett, Budentz J. r. tagtól	10 kr.
II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Ágost l. tagtól.	40 kr.
III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól.	20 kr.
IV. A hunnok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármin r. tagtól	30 kr.
V. A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál r. tagtól.	30 kr.
VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól.	10 kr.
VII. Ós vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól.	40 kr.
VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. Ruzsicska Kálmántól.	10 kr.
IX. Ós vallásunk kisebb istni lényei és áldozat szertartásai. Barna F. l. tagtól.	30 kr.
X. Lessing mint philologus. Dr. Kont Ignácztól.	30 kr.
XI. Magyar egyházi népelemek a XVIII. századból. Székfoglaló. Bogisich Mihály l. tagtól.	50 kr.
XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi Zsigmond l. tagtól.	20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól.	30 kr.
--	--------

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM: Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.